

Дејан БУЛИЋ
Историјски институт
Београд

РАНОВИЗАНТИЈСКО УТВРЂЕЊЕ ГРАДИНА-ЛИСИНА НА ЗАПАДНОМ КОПАОНИКУ

Локалитет Градина у селу Лисина (кота 989.73) на западној страни Копаоника удаљен је свега неколико километара од викенд насеља на Копаонику и припада општини Рашка. Од пута Рашка-Копаоник одваја се шумски пут којим се стиже изнад локалитета одакле се једном косом спуштамо до утврде. Градина се налази на последњој тачки дуже косе правца И-З и једини је приступ локалитету (Т.1).¹

Локалитет се налази на присојној страни, чиме се постигло максимално искоришћења сунчеве енергије. Највиша тачка утврђења је на источној страни, одатле терен пада ка западу доста оштром косином. Пад терена прате честе, стеновите каскаде висине 1-1,5м. Терен такође пада и ка југу, у још већем степену. Због овога су заравни врло ретке, практично их и нема, осим уз северни бедем на неколико места. Овим је избор места ископа сужен на свега неколико позиција.

Са десне стране упоришта, односно са СЗ стране је Рудничка река у коју се улива Лисинска река и окружује утврђење са северне стране. Са котом 990 није на доминантном месту, особито не према залеђу које је на већим надморским висинама. Има изузетан поглед према западу, одакле добро контролише Козију главу, Тиоце и део села Радошиће. Поглед се пружа и на важну комуникацију ка данашњем Косову и ка локалитету Градина у Доњој Рудници, удаљеном ваздушном линијом око 5км.

Утврђење има облик неправилног троугла, приближних димензија 113м x 100м. Најуже је на простору улаза, а најшире на западној страни

¹ У периоду од 30.08 до 01. 09.2005. године, обављена су сондажна археолошка ископавања локалитета. Скромна сондажна истраживања имала су за циљ одређивање основе утврђења и његово хронолошко опредељење.

где је терен неприступачан услед стрмих падина, а делом и због стрмог стеновитог одсека. Нису констатовани остаци кула, али се стиче утисак да је можда једна постојала на месту улаза. Мања депресија пред улазом у утврђење у виду шанца, указује на некадашње постојање сувог рова на улазу.

Утврђење је ушло у литературу једним кратким прегледом античких локалитета на Копаонику, без предложеног прецизног датовања.²

Унутрашњост утврђења је данас добрим делом огољена стеновита подлога, местимично прекривену танким слојем земље и хумуса. Услед великог спирања локалитета површинска конфигурација терена није откривала никакве грађевинске структуре - деловање ерозије је готово потпуно однело културне слојеви и остатке објеката у унутрашњости утврђења. На локалитету су јасно видљиви трагови овог спирања - осут грађевински материјал, камен и остаци малтера.³

Археолошка истраживања су обављена са свега три стратиграфске сонде, постављене ближе северном беду, на простору где су једино и постојале мање заравни (План 1). Добијени стратиграфски подаци из сонди, могу се представити на следећи начин. Испод травнатог покривача је једини културни слој тамно-мрке земље са доста камена различите величине у зонама ближим беду. Дебљина културног слоја износила је између 0,13-0,33м у сонди 3, до максималних 0,55м у сонди 2. Спорадичне налазе грнчарије рановизантијске провенијенције из 6. и почетка 7. столећа пратили су и ретки други налази. Тако из сонде 2, поред грнчарије у слоју су спорадично пронађене животињске кости, један мањи уломак лепа, један комад металне згуре (Т.Т.7/6) и бронзани новчић на коти 984.84 (Т.2/3а и 3б; Т. 4) и једна фрагментована, гвоздена алка на коти 985.75 (Т. 4; Т.7/6).

Стерилну зону чинила је стеновита подлога. Једино је у сонди 1, над стеном лежао танак слој стерилне светло-мрке земље, тврда и компактна. У ископима нису регистровани трагови архитектуре, осим

² Т. Михајловић, *Нови антички локалитети на Копаонику*, ГСАД, Београд 1997, 150, 153. Локалитет је регистрован систематским рекогносцирањем западног дела Копаоника, обављеног у периоду 1988-1991. године, у оквиру научно-истраживачког пројекта Археолошког института из Београда: Археолошка истраживања на Руднику у праисторији, антици и средњем веку (директор пројекта Борислав Јовановић). У оквиру поменутог пројекта постојала је посебна тема: Сондажно истраживање споменика старог рударства и металургије на Копаонику (Теренски руководиоца била је Вера Богосављевић, тада археолог НМ Краљево).

³ Могло би се рећи да је локалитет погодан за испитивање детектором метала, јер се културни слојеви не могу уништити из простог разлога јер их на највећем делу локалитета и нема. Уосталом трагови дивљег копања, видљиви су на неколико места на локалитету, као и на ширем подручју Рашке.

мањег комада лепа који би можда указивао на постојање грађевина лаких конструкција.

Паралелно са сондажним ископавањем, текли су и радови на истраживању бедема. Траса бедема дефинисана је највећим делом површинским праћењем, а тамо где је бедем остао испод површине земље или хумуса услед густог растиња, једноставним интервенцијама откривано је спољно лице бедема „на прескок“, захваљујући чему је установљена основа утврђења. Највише вегетације, било је на западној страни, према којој је и изражен највећи пад. Због тога је и најтеже било дефинисати трасу бедема у овом делу. Очуване висине бедема су јако мале, неколико редова камена, местимично се траса бедема читавала само према трагу малтера, што не искључује могуће веће дубине. Интервенције у циљу утврђивања максималне очуваности бедема нису предузимане. Спољно лице јужног бедема је према западном бедему откривено у континуитету у дужини од 15-так метара. ЈИ бедем завршавао се на литици, одакле се пружа изузетан преглед ка јужним падинама Кобаоника и долини Ибра. На овој стени бедем се ломио у приближно правом углу ка северу и формирао западни бедем утврђења. Бедем није очуван на делу где се наслањао на стеновиту литицу, али трагови малтера јасно указују на његов правац пружања. Даље је траса западног бедема успешно установљена готово целом дужином до спајања са северним бедемом. Затим је учињен покушај да се утврди дебљина западног бедема. Унутрашње лице бедема сачувано је само у једном реду камена и налаже директно на живу стену која прати задати пад терена.⁴ Фундирање темеља је јасно утврђено, иако се могло претпоставити. Бедеми фундирани на живој стени грађени су од ломљеног камена у неправилном слогу, а као везиво коришћен је кречни малтер беличасте боје.

На улазу у утврђење, констатовани су остаци јужног бедема у дужини од 10 -15м, а правац у потпуности одговара раније регистрованим мањим партијама бедема.

Северни бедем је био делимично видљив на терену и прилично се правилно пружао правцем исток-запад. Његово је спољно лице установљено на неколико места једноставним и плитким ископавањем. На западној страни, где није био очуван, траса се могла установити по траговима малтера на стени.

⁴ Дебљина бедема није довољно поуздана јер се није могло са сигурношћу знати да ли очувани ред камена, чини спољно лице бедема.

Из скромног керамичког материјала још је мањи број типолошки одредивих фрагмената. Налази су ипак индикативни и довољни да помоћу њих утврдимо време градње и коришћења утврђења.

Керамички материјал углавном је продукт занатске израде на брзом витлу, међу којом је и керамика танких зидова са плитким канелурама. Нажалост, скромни налази не откривају много. Различита боја фактуре и текстура указују на више радионичких центара. Најлуксузније израде биле би глеђосане посуде, од чега имамо највише остатака једног лонца из сонде 2, вероватно лоптастог облика, маслинасто-зелене глеђи. Лонац је украшен урезаним таласастим и хоризонталним линијама (Т. 6/10; Т.7/5). Зелено глеђосаним посудама припадају и два мања одломка из сонде 3 (Т. 7/3), као и део дна (Т. 6/3; Т.7/4), које је горело. Бројне су аналогије за овакво посуђе у 6. столећу и познате су са више локалитета на ширем простору, али ћемо се задржати на примерима из непосредне околине, пре свега из новопазарске области. Зелено глеђосана грнчарија датована је у 6. столеће констатована је на утврђењу Хум код Тутина,⁵ Бабрежу,⁶ Тупом Кршу код Тутина,⁷ Ђурђевици-Ђерекаре,⁸ Расу-Пазариште,⁹ али и на лок. Злоступ, село Острвица код Тутина, које је опредељено, као касноантичко.¹⁰ Нема присуства посуда на спором витлу, нити посуда које се обично везују за присуство војске, као што су амфоре.

Површински уситњени налази откривају више различитих начина израде посуда, од грубих до финијих. Боја печења посуда је од црвено-мрких, преко мрких до сивих и тамно сивих. Понекад су декорисане плитким хоризонталним линијама. Углавном су ови налази уситњени до типолошког непрепознавања. (Т.6/1-2; Т.7/1). Ипак се и међу овим одломцима уочавају извесни облици. Најпре једна конична здела сиве боје, косо изведеног обода и профилисаног на унутрашњу и спољашњу страну (Т. 6/3; Т.7/1) и мањи лончић грубље израде, мрке боје, са разгнутим ободом (Т. 6/4; Т.7/1).

⁵ В. Иванишевић, *Рановизантијско утврђење на Хуну код Тутина*, НПЗ 12, Нови Пазар 1988, 8-9. Глеђосаном посуђу припадају примерци здела, крчага и лонаца.

⁶ Д. Премовић-Алексић, *Касноантичко утврђење у Бабрежу*, НПЗ 13, Нови Пазар 1989, 24, сл. I/1. Реч је о лонцу споља маслинастозелено глеђосаном, израђеном од песковите, сиво печене глине и са орнаментом у виду таласасте линије.

⁷ М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Тупом кршу и околна утврђења у тутинској области*, НПЗ 9, Нови Пазар 1985, 50.

⁸ М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Ђурђевици у Ђерекарама*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 34.

⁹ М. Поповић, *Тврђава Рас*, Београд 1999, 105-106.

¹⁰ М. Милинковић, *Касноантичка утврђења у Острвици и Шароњама код Тутина*, НПЗ 6, Нови Пазар 1982, 132.

Из сонде 2, поред глеђосаног лонца, видимо и посуду црвене боје печења са ја јасним траговима горења на појединим њеним комадима (Т. 7/5).

Из сонде 3 издвојићемо два фрагментована лонца, са разгнутим ободима. Један има равно сечен обод и равно профилисан са спољње стране и са жлебом са унутрашње стране (Т. 6/8-9; Т.7/2).

Од више налаза дна, сва су равна (Т. 7/2, 4, 5), осим једног благо заобљеног врло танких зидова и мрко црвене боје (Т. 7/2). Од ових један примерак је оштећене зелене глеђи услед излагања ватри (Т. 6/7; Т.7/4).

Међу грубим има и оних танких зидова, али грубе површине услед употребе крупнијег камена. Оваква керамика се појављује и на неким другим рановизантијским локалитетима (Т. 6/3).

Керамички материјал није у стању да нам прецизније одреди време настанка утврђења од оквира једног столећа. Једноставно, познавање грнчарије није још достигло тај ниво хронолошке детерминације.

На крају би се запитали, с обзиром на разноликост керамичког материјала, шта се заправо подразумева под локалним. Ако је то нека шира област, можемо се сложити са констатацијом да се ради о локалној производњи, али ако се подразумева заиста само најужи простор око наших локалитета, онда не бисмо рекли да се ради о локалној производњи. Прави локални производ био би само одломак дебљег, заобљеног обода, грубе фактуре, највероватније рађен руком Т.6/5.

Сасвим су ретки други метални предмети. Налаз алке у сонди 2, израђене од гвозђа не казује нам ништа конкретно јер не можемо да тачно одредимо њену функцију (Т. 7/6).

Налаз половине потковице за говеда, не можемо са сигурношћу да припишемо рановизантијском периоду - могла би бити и рецентна (Т.7/1). Скромном броју налаза из слоја, може се придодати мањи број уломака грнчарије, комада метала и згуре који су пронађени приликом обилазака локалитета (Т. 7/1).

Присутни метални налази - осим што су ретки - нису погодни за прецизну датацију.

Једини налаз новца представља бронзани примерак кован у Виминацијуму из кратког раздобља рада ове ковнице током 3. столећа (Т.2/3а и 3б). На реверсу је персонификација колоније између бика и лава. Аверсна страна је врло нечитка због чега нисмо сигурни о представи ког императора се ради. Пречник новца износи 26,6 мм, а измерена тежина је 12,77 гр.

Није неуобичајено да се на рановизантијским локалитетима проналази антички новац. Неуобичајено је да је то једини пронађени

примерак, а да припада античком периоду. Овај новац не доказује постојање касноантичког живота на локалитету јер поред новчића нема других налаза античке или касноантичке провенијенције. Једноставно, у овом периоду новац није добар индикатор за временско одређење утврђења, због чега ћемо се ослонити на остали покретни археолошки материјал. Новчић је пронађен у рановизантијском слоју у сонди 2, чиме је одређена његова секундарна употреба. Примери употребе античког новца познати су са више локалитета, а најочитији су на Царичином граду.¹¹ У Илирику од Маврикијевог времена долази до смањења оптицаја бакарног новца, услед аварско-словенских напада и опадања општих економских услова, што је имало за последицу нередован и редукован рад ковница.¹² Својом тежином аналоган је примерку под кат. бројем 7 са Царичиног Града, коме одговарају фолиси из последњих деценија 6. и почетка 7. столећа. Наиме, најчешће ковани фолис у последње три деценије 6. века, је био од 13,64 гр или 1/24 бакарне фунте.¹³ Приближне тежине као наш примерак имали су примерци ковани под Фоком (602-610) и првих година Ираклијевог влада (610-641).¹⁴ Ово нас доводи у наизглед један парадокс: да је новчић, односно његова секундарна употреба одређена керамиком, а да је пак прецизније датирање керамике утврђено новцем, односно његовом тежином. На постојећу тежину, можемо додати још мало услед излизаности новца, премда се нема утисак веће истрошености. У ближој околини новац из виминацијумске ковнице пронађен је на лок. Тројан, на граничном простору Сјенице и Тутина.¹⁵ Ипак, сматрамо да метричка анализа није довољно поуздан метод за прецизно датирање. Нема довољно доказа да је тежина новца била пресудна за њихову употребу. Да је то тако вероватно би се појавили комади код којих је опсецањем регулисана њихова тежина, а такви случајеви нису нам познати. Невелика вредност овог новца вероватно није условљавала строгу контролу тежина.

¹¹ На ову појаву је први скренуо пажњу В. Поповић у своја два рада: В. Поповић, *Римски новац из Царичиног града*, Нумизматичар 3, Београд 1980, 121-128 (= Поповић, *Римски новац*); В. Поповић, *Нови налази римског новца из Царичиног града*, Нумизматичар 8, Београд 1985, 45-48.

¹² Поповић, *Римски новац*, 127.

¹³ W. Hann, *Moneta Imperii Byzantini*, Band 1, Wien 1973, 16. Податак преузет од: Поповић, *Римски новац*, 127.

¹⁴ За тежине фолиса у овом периоду види: Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, II 1, Washington 1968, 23, 30-31, 162-165 и 274-286.

¹⁵ В. Иванишевић, *Античко утврђење на Тројану*, НПЗ 13, Нови Пазар 1989, 7-15. Овај комад је лакши - 9, 02 гр.

Област утврђења потпада под планинску климу са дугим зимама. Услед ових природних датости земљорадња је била секундарна делатност, док о лову и риболову можемо говорити само као о додатним привредним гранама. Богатство пашњацима упућују на традиционално развијено сточарство као доминантну привредну активност. На самом локалитету нема извора пијаће воде, због чега је вероватно постојала цистерна која је задовољавала потребе за водом, али врло снажан извор данас постоји, на удаљености 1-1,5км, код места где се са асфалтног пута скреће ка утврђењу. Богати водени токови и шуме чинили су важно природно богатство, омогућивши јефтину енергију и добар грађевински материјал. Овим су, уз богатство руде, предуслови за развој рударства били испуњени. У називима појединих места доста је очуваних сведочанстава средњовековног рударења. Данашња топонимија јесте из средњовековне епохе, али врло добро знамо да су средњовековни рудари бирали већ проверене рударске зоне у античко време. О рударењу можда још речитије сведоче резултати рекогносцирања и археолошких истраживања којима су били обухваћени поједине области Копаоничког краја.¹⁶

Зато смо мишљења да је рударство била и тада главна привредна грана. Овакву претпоставку потврђују и турски дефтери нахије Брвеник, која се налазила у оквирима Зворничког санџака. Тако је према дефтеру из 1519. године царском хасу припадало пет села, као и рудници Козија Глава и Гошћаница, односно Гокчаница. У следећем попису из 1533. године царском хасу придодато је још једно село и помињу се рудници Бело Брдо и Листје, који су припадали Козијој Глави и доносили приходе царској благајни у три године 90 000 акчи.¹⁷ Рудник Листје који је идентификован са Лисином на Копаонику, помиње се и у трећем дефтеру из 1548. године.¹⁸

Уосталом један део привредне активности становника овог утврђеног села лако је одредити на основу налаза металне згуре, односно остатака претапања гвоздене руде (Т. 7/6; Т.7/1). Судаћи по честим налазима згуре на рановизантијским утврђењима, рударење је била уобичајена активност становника рудних ревира. Сам процес добијања

¹⁶ За преглед истраживања са библиографијом и разматрањем континуираног рударења од праисторије до средњег века види: В. Богосављевић-Петровић, *Континуитет металургије у долини Ибра*, Наша прошлост 7, Краљево 2006, 63-90.

¹⁷ *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*. Dešifrovan, preveo i obradio: Adem Handžić. Građa, knj XXVI, Odeljenje društvenih nauka, knj. 22. ANIBIH i SANU, Sarajevo 1986 (sa faksimilima), 25, 97.

¹⁸ Б. Кнежевић, Села нахије Брвеник у првој половини XVI века, у : *Српско село, могућности и даљи правци истраживања*, Београд 2003, 44.

полуфабриката, односно делимично пречишћене руде није био претерано компликован, нити је захтевао скупа постројења или посебне алате. Постојање руда у непосредној околини утврђења, био је одлучујући разлог за његов настанак на постојећој локацији.

Као што смо видели, неколико локалитета указује на постојање античких пунктова дуж ибарске комуникације током овог периода. Осим античких, и већи број рановизантијских утврђења указује на важност комуникацијског правца долином Ибра. Развојем Копаника као важног рударског региона, вероватно се значајно развија мрежа локалних путева, којима се могла експлоатисати и извучити руда. Путеви изграђени још од римских времена били су најважније комуникације и у средњовековној епохи. У позном средњем веку долином Ибра је водио део Краљевског пута. Пут је водио од Жиче, поред градова Маглича, Брвеника излазио на Звечан, и даље на Липљан.¹⁹ На трасу пута који је водио од данашњег Новог Пазара, преко Рогозне, Слатине, Косовске Митровице водио на југ и чију трасу прате бенефицијарне станице,²⁰ надовезује се крак који је од Слатине и преко Муниципијума ДД²¹ и Доње Руднице код Рашке где је пронађен надгробни натпис који се односи на жену центуриона *officinarius*.²²

Из долине Ибра, у продужетку крака из Новог Пазара ишло се преко данашњег села Шипачино на Суво Рудиште, затим прелазио Копаник и силазило у село Ђерекаре, а затим преко Куршумлије и Прокупља у Ниш.²³ Да практично данашња траса пута потиче из рановизантијског времена, ако не и пре, потврђује Градина у Лисини, као и утврђење у Ђерекарама, поред којих су водиле комуникације.²⁴

Истраживано рановизантијско утврђење уклапа се у општа својства савремених утврђења. Карактерише га слободна основа

¹⁹ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 104-105. Шкриванић се позива на Каницеве наводе о римским остацима у Краљеву, Косанском Потоку код Лепосавића и у Сочаници. На основу ових навода он претпоставља да је долином Ибра, на релацији, Краљево Село Сочаница, постојао и римски пут.

²⁰ М. Мирковић, *Бенефицијарна станица код Новог Пазара*, Жива Антика XXI/1, Скопље 1971, 263-271.

²¹ Е. Џершков, *Municipium DD kod Sočanice*, Priština – Beograd 1970, 70.

²² С. Душанић, *Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији*, Историјски гласник 1-2 (1980), 28.

²³ Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд, 1974, 108.

²⁴ Т. Михајловић, *Нови антички локалитети на Копанику*, ГСАД 13, Београд 1997, 153-4. Последњим радовима којима је руководио Д. Рашковић, археолог НМ из Крушевца констатован је и средњовековни слој.

прилагођена конфигурацији терена, са приступом само са једне стране, што је олакшавало посао браниоцима. Градитељима се не може оспорити зналачки избор локације: добре позиције за осматрање, близу саобраћајних комуникација и рудника. Такође су уклопљене у један шири систем утврђења међусобно удаљених увек у оквиру визуелне комуникације. Једноставне је градње, од материјала који се нашао при руци и једноставних конструктивних решења, лишених сувишних детаља. Није се губило време на притесивање камена. Све је скопчано са рационалним приступом и штедљивошћу са чиме је у складу облик утврђења и ширина бедема.

Унутар утврђења нису пронађени трагови култног објекта, што не искључује могућност његовог постојања. Ипак, своје религијске потребе становници су могли да остваре у некој од оближњих цркава. Најближа позната је на Небеским Столицама,²⁵ али и положај утврђења у Доњој Рудници указује на могућност постојања једног сакралног објекта.

Такође, некропола није констатована. До сада није јасно констатован избор места за сахрањивање, због чега открића утврђења најчешће не прате и налази одговарајућих гробаља. Сама утврђења, односно непосредна околина није погодна за сахрањивање због великих неравнина и стеновите подлоге. Разлог неоткривању гробова лежи и у чињеници да као гробна обележја нису коришћени постојани материјали. У сваком случају начин обликовања површине гробног места није нам познат. Ова чињеница нас упућује на закључак да становници руралних средина Византијског царства настављају да се сахрањују на старим гробљима, поред својих предака. Разматрајући улогу и функцију рановизантијских утврђења, аутори који су истраживали област Новог Пазара класификују их у неколико група.

Функција појединих утврђења одређена је њиховим положајем у близини рудника и имала су за циљ њихову заштиту, такво је утврђење на локалитету Златни камен код Новог Пазара.²⁶

У групу утврђења за заштиту путева, важних раскрсница, становништва и економских објеката сврстано је неколико утврђења. Тако се за утврђење на Тројану претпоставља да је било бенефицијарна станица. Задатак да штити и контролише неку од комуникација у долини Људске Реке и рударских области на Голији имало је и утврђење на Кулини у Рогатцу.²⁷

²⁵ Г. Тошић, „Небеске Столице“ старохришћанска базилика на Копаонику, Повеља 2 (2001), 126-128.

²⁶ В. Иванишевић, *Касноантичко утврђење на Златном Камени код Новог Пазара*, НПЗ 14, Нови Пазар 1990, 7-17.

²⁷ З. Симић, *Утврђење на Кулини у Рогатцу*, НПЗ 11, Нови Пазар, 1987, 18.

Улогу извиђања и осматрања, али и регистровану рударску активност имало је утврђење у Бабрежу,²⁸ као и утврђење на Тупом Кршу у тутинској области.²⁹

Улогу заштите становништва, односно рефугијума - прибежишта имало је више утврђења: Хум код Тутина³⁰ и још неколико по ободу Пештерског поља, као што је утврђење у Рамошеву,³¹ Ђурђевица - Берекаре,³² утврђења у Островици и Шароњама код Тутина.³³

Последњих година је преовладало мишљење, да већина ових утврђења заправо припада утврђеним насељима на мање приступачним локацијама изузимајући насеља са функцијом централног места.³⁴ У складу са тим наше утврђење би припадало типу утврђених села, на шта нас донекле упућује и пронађени археолошки материјал. Очигледно је да је и након слабљења централне власти и комуникација са централним деловима царства, становништво наставило да експлоатише руду. Али осим због задовољења својих потреба, остаје нејасно да ли се производња наставила и за потребе централне власти и ако јесте у којој мери. Ван нашег домаћаја остаје и начин експлоатације руде и степен учешћа месног становништва.

Последица ратних дешавања и несигурних времена, праћених слабљењем централне, али и локалне власти, током касне антике, али посебно током 6. и почетка 7. столећа била је несигурност на путевима, брдским превојима, где су деловали латрони, антички хајдуци. За осигурање путних праваца и држање у покорности брдских сточара

²⁸ Д. Премовић-Алексић, *Касноантичко утврђење у Бабрежу*, НПЗ 13, Нови Пазар 1989, 17-29.

²⁹ М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Тупом Кршу и околна утврђења у тутинској области*, НПЗ 9, Нови Пазар 1985, 47-54. Аутор преноси став Овчарова да су мала утврђења у која је сврстано и ово, имале улогу извиђања и осматрања, али не искључује и његову рефугијалну функцију.

³⁰ В. Иванишевић, *Рановизантијско утврђење на Хуму код Тутина*, НПЗ 12, Нови Пазар 1988, 5-11.

³¹ В. Иванишевић, *Касноантичко утврђење у Рамошеву*, НПЗ 11, Нови Пазар 1987, 5-11.

³² М. Милинковић, *Рановизантијско утврђење на Ђурђевици у Берекарама*, НПЗ 7, Нови Пазар 1983, 29-37.

³³ М. Милинковић, *Касноантичка утврђења у Островици и Шароњама код Тутина*, НПЗ 6, Нови Пазар 1982, 131-140.

³⁴ Д. Рашковић, *Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружењу*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 10-13. мај 2000, Београд-Крушевац 2002, 71-72.; М. Милинковић, *Нека запажања о рановизантијским утврђењима на југу Србије*, Ниш и Константин III, Симпозијум Ниш 3-5. јун 2004, Ниш 2005, 180.

подизана су утврђења.³⁵ У сврху заштите од оваквих мањих лутајућих банди подизана су ова утврђења, она свакако нису могла да издрже неку дужу или већу опсаду великих најезди. Код већих варварских упада становници су се могли уздати у незаинтересованост пљачкаша за мала утврђења, често ван важних комуникација и са сиромашним пленом. У том погледу су вероватно најмање били интересантни брдски комуникацијски правци.

И на крају можемо да закључимо. Услед двоструког пада терена и изражене ерозије нису пронађени било какви остаци архитектуре, али се ископавањем успела утврдити стратиграфија локалитета и готово у потпуности основа утврђења. Подаци добијени анализом утврђења, али пре свега керамичког материјала указују на једнослојност утврђења. Локалитет припада периоду ране Византије, а пронађени римски новчић кован у Виминацијуму је у секундарној употреби, као метал који је својом тежином могао заменити неки рановизантијски новац. Исувише би смело било у потпуности прихватити претпоставке добијене на основу метричке анализе новца, чиме би се утврђење могло датовати у последње деценије 6. и почетак 7. столећа.

³⁵ Д. Рашковић, *Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 10-13. мај 2000, Београд-Крушевац 2002, 32;

Dejan BULIĆ

**THE EARLY BYZANTINE FORTIFICATION GRADINA-LISINA,
ON THE WEST KOPAONIK**

Summary

The Gradina-Lisina site is located on the west side of the Kopaonik mountain, in the municipality of Raška, from where there is a spectacular view toward the west, and Kozija glava, Tiodže and part of the Radošića village could be controlled. The view also extends to the important communication line toward what is today Kosovo, as well as the site Gradina in Donja Rudnica, around 4.5 km away.

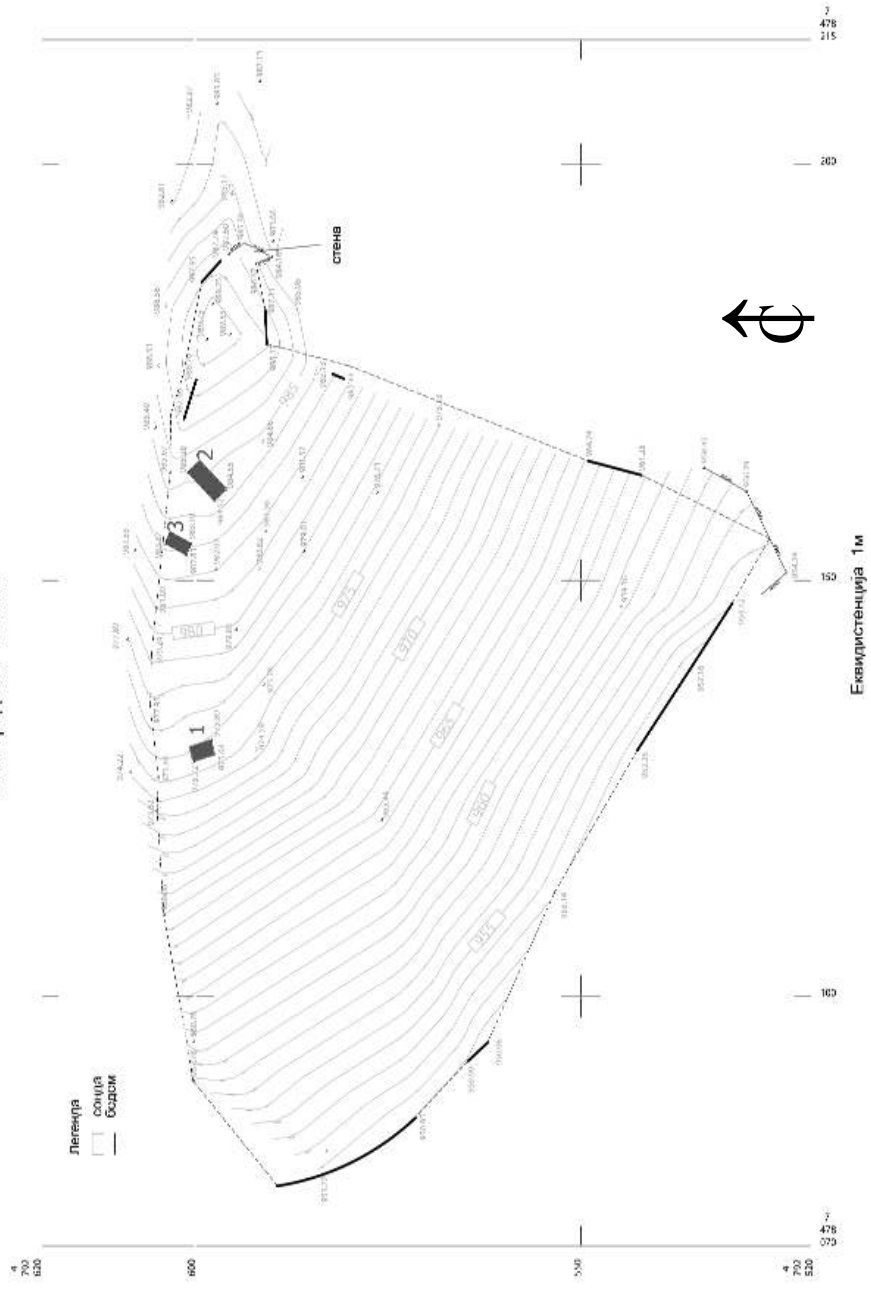
The fortress is in the shape of an irregular triangle, with the approximate orientation NE-SW. It is narrowest around the entrance, and widest on the west side, where the terrain is inaccessible due to a steep ravine. There were no remnants of towers, but the impression is that there might have been one near the entrance. Trench-like smaller depression before the entrance points to the existence of a dry trench by the entrance. Bulwarks, preserved only in several rows of stones, were founded on live rock and built of crushed stone in irregular layers. Whitish limestone mortar was used as sorder.

Archaeological research was done with just three stratigraphic probes. Early Byzantine pottery from the 6th and early 7th centuries AD is accompanied with rare metal finds: a ring, half of the horseshoe for cattle, and several pieces of slag. The only coin found is a piece coined in Viminacium during the 3rd century AD. The metal slag points that mining was an important part of the economic activity of the inhabitants of this fortification. Besides the preserved toponymy, this is also confirmed by the Turkish defters related to the Brvenik nahija, dated 1519, 1533, and 1548.

This Early Byzantine fort confirms general characteristics of contemporary fortifications. It has a free basis, adjusted to the terrain configuration, and with access from one side only. It is simply built, with the material available at the site, and with simple constructing solutions, devoid of any unnecessary aesthetic details.

When Kopaonik becomes an important mining region, it probably influenced the development of a network of local roads, in order to exploit and transport the ore. A number of Early Byzantine forts points to the importance of the communication link through the valley of the Ibar river. From this link, at the extension of the leg from Novi Pazar, there was a road through what is today a village of Šipačino, to Suvo Rudište, then crossing the ridge of Kopaonik, and descending to the village of Đerekare, and then going through Kuršumljica and Prokuplje to Niš, where it hit the "Constantinople Road." The fact that today's direction originates from the Early Byzantine period, if not earlier, is confirmed by the Gradina in Lisina, as well as the fortification in Đerekare, where the mentioned communication link went.

Лок. Градина - Лисина

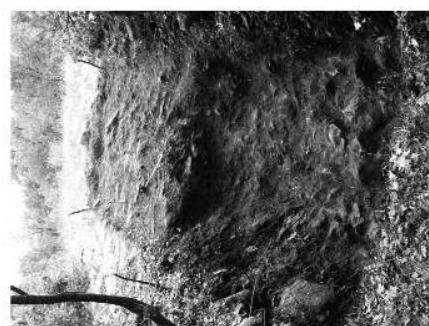
T. 1

I Поглед на утврђење са југозапада

2 Сонда 1

3 Сонда 2

1. Сonda 3

2. Бедем

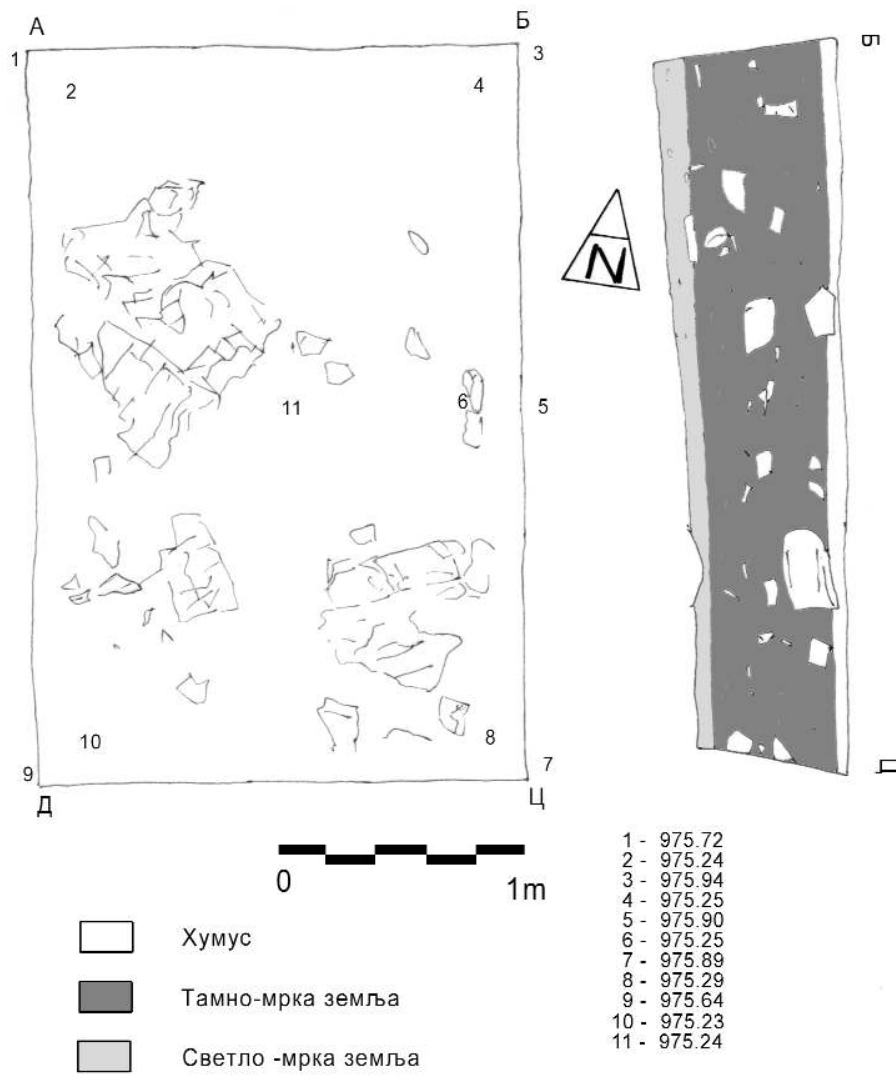

3a

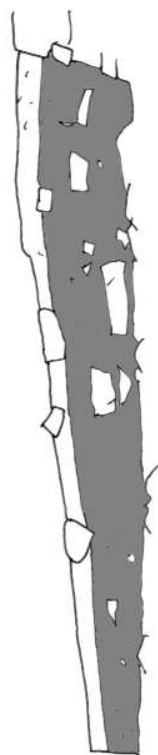
3б

Т. 3
 Градина - Лисина
 Сонда 1
 Основа и профил Б-Ц

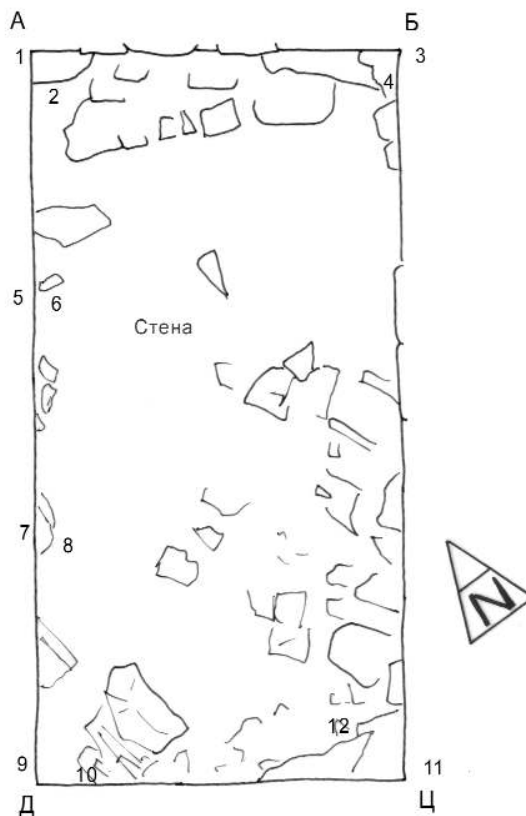

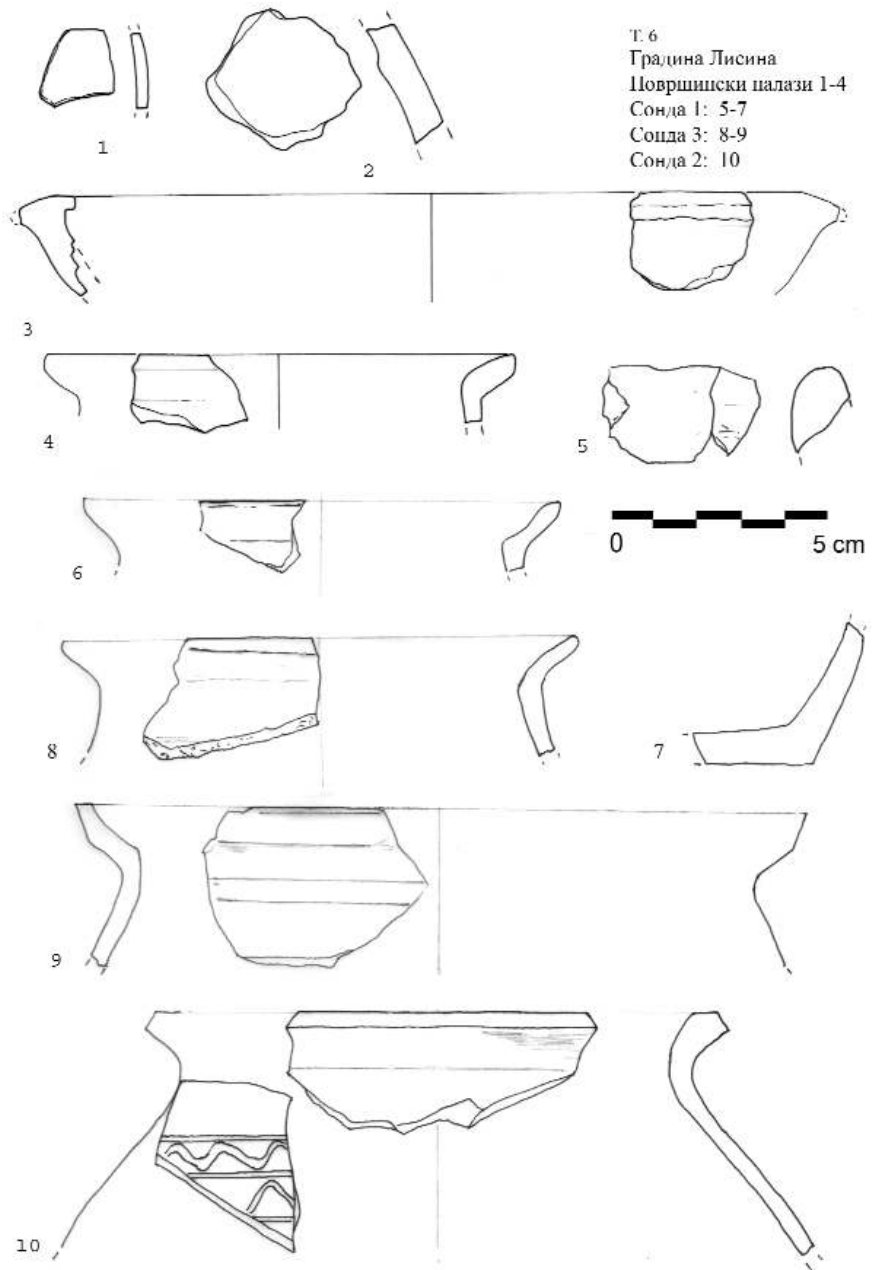
Т. 5
 Градина-Лисина
 Сонда 3
 Основа и профил А-Д

- 1 - 983.20
- 2 - 982.73
- 3 - 983.59
- 4 - 982.90
- 5 - 983.12
- 6 - 982.71
- 7 - 982.97
- 8 - 982.63
- 9 - 982.83
- 10 - 982.64
- 11 - 983.07
- 12 - 982.69

- хумус
- тамно-мрка земља

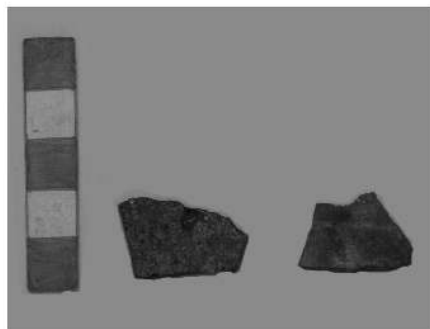

1. Површински налази

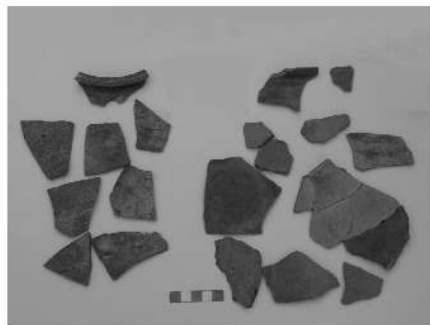
2. Сонда 3, тамно-мрка земља

3. Сонда 3, тамно-мрка земља

4. Сонда 1, мрка земља

5. Сонда 2, тамно мрка земља

6. Сонда 2, тамно-мрка земља